

SNAPHANE: Soldat, der er forsynet med et snaphanegevær, væbnet person, der uden at høre til den regulære hær deltager i en krig, medlem af et frikorps, friskytte, folkelig betegnelse for danske enkeltpersoner eller smågrupper, som under Svenskekrigene i 17. årh. kæmpede bag svenskernes linier, berømte er især de skånske gjønger.

1658.

Palle Lauring skriver i "Svenskekrige og enevoldsmagt":

"Der var snaphaneuro landet over. Det er rigtigt, at 'snaphanefejderne' under de skånske krige udviklede sig tragisk, så temmelig mange snaphaner var almindelige røvere, men en snaphane er, hvad man under sidste verdenskrig kaldte en 'frihedskæmper', i mere internationalt sprog en guerillasoldat. Det skete i Nordjylland, det skete på Langeland, og sine steder var adelige i spidsen, andre, steder borgere eller bønder. Navnkundigst af dem alle blev "Gjøngehøvdingen" Svend Poulsen. Han er allerede nævnt som officer ved de danske styrker under første Carl Gustav-krig. Han var fra Halland, flygtet fra den afståede landsdel, og 'Gønge' var han altså ikke! for de var og er fra de skånske Gønge herreder, kendt som skovfolk og navnlig for deres fortrinlige bøsser, smedet af 'gønge-smedene'. Selv adelige var ivrige efter at sikre sig en jagtbøsse fra en gøngesmed. Af Gøngerne havde den danske konge skabt en livvagt. Den kom i aktion under krigen, men Svend Poulsen blev siden sendt til Sydsjælland for at være leder af dansk uro og modstandskamp i distrikterne hvor svenskernes plyndringer var særlig hårde. Meningen var, at han skulle gøre det nødvendigt for Carl Gustav at sende flere folk ud i landsbygden, så presset på København lettedes og der skabtes en konstant utryghed for de svenske strejfare. -

- Der findes en rapport skrevet med Svend Gønges egen hånd, - trykt fylder den flere sider - om hvad han og hans mænd har bedrevet omkring Stevns egnen, og hvoraf det fremgår at Svend, Poulsen har "gjort caput" i alt 3 officerer, 26 underofficerer og 184 menige i løbet af åbenbart meget kort tid. Og målet blev nået, Svenskerne måtte samle flere folk i egnene. Men bønderne blev bange, og da Svend Gønge prøvede at søge til Møn for at være borte i en tid, hvor en særlig hidsig jagt gik løs på ham, ville man ikke have ham til øen, af frygt for svensk hævn. Men han arbejdede videre. ---"

Landshøvdingen i Blekinge meddelte i januar 1677 til Fabian von Fersen, at der herskede stor urolighed og usikkerhed for snaphanerne, som havde samlet sig og voldt store besværligheder især i skovbyggerne. Hvis folk ikke hjalp dem, måtte de leve i frygt for overfald. En uges tid senere spredtes nyheden om et dristigt snaphanekup på Finjasøens is. Tre svenske officerer og nogle dragoner, der kom fra et behageligt besøg hos den svensksindede præst i Brönnestad, Jöns Bring, blev overmandet af snaphaner. En major, en løjtnant og samtlige menige blev dræbt, mens oberst Chronhjort blev ført fangen til Landskrona. - Svenskerne måtte også erfare, at Hallandsås ikke kunne passeres. I februar 1677 var en svensk dame kommet til Laholm, hun var på vej for at besøge sin mand, der var løjtnant i den svenske hær og lå et sted i Skåne, men hun turde ikke rejse videre af frygt for overfald fra snaphanerne. Man mener at samme dame var i Laholm endnu, da der skete et overfald på byen, ledet af en af de kendte friskytter Eskil Nielsen. I en senere proces oplyses nemlig, at en svensk løjtnant var på vej til Laholm for at besøge sin kone som opholdt sig der, han blev dræbt af snaphanerne, og konen måtte aflevere alle sine ejendele. -

- Omtalte Eskil Nielsen var tidligere bonde, han blev udskrevet til svensk soldat, men mødte ikke op. I stedet blev han snaphane, og han var en af de første der skabte en virkelig kampstyrke, han kaldte den "Bjerger Herreds Friskytter". Den danske hærledelse indså snart, hvilken stor betydning friskytte-korpsene kunne blive. De små grupper skød op alle vegne, hvor de huserede på vejene, og gjorde tilværelsen usikker for de svenske soldaters ophold i Skåne. Der blev udstedt fuldmagter til en masse førere af friskytterne, - "kaptajner" eller "ritmestre" benævnes de i almindelighed. Friskytternes første officielle opgave var at hjælpe alle danske undersåtter, og forfølge alle svenskere og svensksindede, som forsøger at forråde de dansksindede, og de har fuldmagt til at bekæmpe og likvidere stikkere.-

Snaphaner og friskytter trak store vekslere på befolkningens tålmodighed. Ganske vist fik de undertiden lønninger og foder fra Landskrona, men når de var i marken måtte de leve af hvad de kunne få fat på, hvilket vil sige, at når de ikke mere "kunne få" - ja, så måtte de tage selv. Det kunne ofte udvikle sig til regulære plyndringstogter.

Fra dansk side forsøgte man at føre en vis kontrol med de organiserede friskytters opførsel. Når der fra befolkningen kom klager over deres plyndringer, blev disse påtalt, undertiden straffet.

- Mens for svenskerne snaphaner og friskytter altid var det samme, ser det ud til, at man fra dansk side satte et skel imellem dem. Friskytterne var folk, man havde en vis kontrol med, snaphaner var dem, der helt og holdent førte krigen på egen hånd. Da Herman Meier i august 1677 forhandlede med svenskerne om en overenskomst angående udveksling af fanger, fornægtede han fuldstændig snaphanerne. Han erklærede at danskerne ikke havde noget med dem at gøre, de kendte dem ikke og ville ikke vide af dem, svenskerne kunne stejle, spidde eller stege dem, som de ville! - Da det blev vinter, og løvet faldt i skovene, stilnede friskytternes virksomhed delvis af. Når deres gode skjulesteder svigtede, kunne de ikke føre deres kamp. Mange kompagnier meldte i Landskrona, at de midlertidigt måtte indstille deres virksomhed, en del af dem førtes over til Sjælland for at ligge i vinterkvarter der, de blekingske friskytter tog til Bornholm. --

Severin Kjær skriver i sin bog om Gjøngehøvdingen:

Snaphane var efter "Videnskabelig selskabs dansk ordbog" oprindeligt navnet på en art bøsse eller muskedonner, der fik dette navn af hanen i låsen og dennes hurtige bevægelse. Senere gik navnet på enhver partigænger, der var udrustet med slig en bøsse; og til sidst kom navnet snaphane til at være lig med en røver, så snaphane og stratenrøven stilles sammen som ensbetydende ord. Det er svenskerne, som fra først af giver de oven anførte friskaremænd i landets forskellige egne navnet snaphaner, og de fortsætter med dette navn trods friskaremændenes egne og alle andres forskellige betegnelser. Fra svenskerne er navnet snaphane først siden hen som lån gået over i vor historie. Måske de have dannet navnet efter det gamle ord søhane. -

- Det dygtigste og dristigste folk blandt skåningerne var gjøngerne, der boede i de to nordøstligste herreder af landet. Jorden var her fattig og duede kun lidet til sædavl, så der måtte købes brødkorn, men her fandtes mægtige skove, så der var overflod af tømmer, bødker-

og træskoarbejde trivedes, og der indvandttes både tjære, beg og potaske, her dyrkedes humle og frugt og dreves en betydelig biavl. Gjøngerne, der var snilde på hånden; førte et sparsommeligt levned og vare gode husholdere, levede derfor et lykkeligt liv. Frem for alt udmærkede de sig som duelige våbensmede, så deres bøsser, de fortrinlige gjøngeflinter, som de kaldtes, bleve søgte og købte af folk langvejs fra. De forstode da også selv til gavns at bruge deres bøsser, hvortil deres hjemstavn gav dem rig lejlighed, thi her i det bjergagtige landskab med skov, moser og kær var der fuldt op med vildt. På andre steder i kongeriget var det i hine tider en farlig sag for bonden at øve jagten, men til disse vidtstrakte og folketomme egne formåede hverken kongens eller adelens hånd at nå frem. Gjøngerne kendte ikke til noget forbud mod jagten, men dyrkede både tidligt og sent denne idræt med hjertenslyst. For at opnå den størst mulige færdighed i brugen af bøssen, bleve de fra barnsben af øvede i at skyde til måls. Og der fortælles, at mødrene ofte nægtede deres sønner maden for derved at nøde og tvinge dem til uophørlig at øve sig, men ved denne hårde fremgangsmåde nåede drengene derfor også til sidst en sådan sikkerhed, at de kunne ramme alt, hvad de sigtede på. Linne giver i sin "Skånske rejse" gjøngerne det skudsmål, at de ere "de stærkeste, raskeste og muntreste af alle skåninger". Og hertil kommer, at de fra Arilds tid vare berømte for troskab og hengivenhed til konge og fædreland, dyder, som de nu igen kom til at aflægge fornyet prøve på."

- Den jævne og almindelig mand der blev mest kendt på den tid, var Svend Povlsen, med, tilnavnet Gønge, - eller som Carit Etlars romanfigur bedst kendt som: Gøngehøvdingen.

Han nåede under de følgende konger at tjene sig op i krigene mod svenskerne. Som ung mand tjente han under Christian IV, det vides af et brev, som Svend Povlsen mange år senere skriver til Christian V. - nemlig dateret 20. Maj 1675, hvori han skriver at "han havde tjent kgl. maj. st. fader og farfader udi krigstog og hvervet et kompagni dragoner for hver af de salig højlovlige herrer" -- han starter som kaptajn og ender som major. Forud for krigen 1657 - 60 var han imidlertid husejer i Halland. Han anfører nemlig i et brev til kongen 30. januar 1666, at han i den foregående krig i "Kongens tjeneste haver mistet og tilsat al sin formue og sit hus udi Halland". på den tid var han gift, han havde ægtet en enke der havde en søn Niels Lauridsen, foruden andre medbragte børn. Denne Niels Lauridsen var ved krigens udbrud voksen, og havde så god en uddannelse, at han kunne ansættes som mønsterskriver for sin nye stedfar, da denne drog i krigen igen, som fører for sine dragoner. Selvom Svend Povlsen får ordre til at hverve dragoner i 1657 og der ingåes aftale om aflønning til mandskabet, og foder til heste, o.s.v. så kniber det mere at pengene kommer frem, og der ligger megen korrespondance hvoraf det fremgår, at Svend Gønge har penge til gode hos kronen. En del af de folk, som Svend Gønge havde hvervet i Skåne, var såkaldte snaphaner, en del af dem stod til en straf for forskellige røverier o.l. - men denne undgik de nu behændigt ved at lade sig indrullere i Svend Gønges Kompagni, - de kaldtes nu dragoner - Og nu skulle de nok vogte sig for at vende tilbage til deres hjemstavn Halland, hvor kun dom og straf ventede på dem. Svend Gønge selv kunne heller ikke vende tilbage til Halland. Hvervningen havde nu bragt det resultat, at Svend Gønge kunne stille i Helsingborg 10. Juni 1657 med et kompagni på 60 mand, nemlig 50 dragoner, 9 befalingsmænd og stedsønnen Niels Lauridsen som mønsterskriver, Hver mand havde et gevær eller en bøsse, samt en hest. Kompagniet fik overrakt en Fane, og hver mand aflagde faneeden. Derefter drog man tilbage til Engelholm hvor kompagniet skulle have fast kvarter. Det kneb stadig med at få den udrustning man skulle bruge, og der var altid mangel på et eller andet. Og 17. Juli blev de overrumplet i passet ved Himmelsløf, det var umuligt at holde stand

overfor svenskerne, og dragonerne spredtes til alle sider, selv trak Svend Gønge sig tilbage til Engelholm, og inden han nåede byen havde han det meste af sit mandskab samlet igen, dog havde han mistet 14 mand. Svend Gønge fulgtes nu med hæren, og der var en træfning ved Genevads bro. De hallandske bønder turde ikke blive ved hjemmene nu, og mange flygtede op i skovene, mens resten sluttede sig til den danske hær, som de fulgte over Hallandsåsen ind i Skåne. Svend Povlsen havde efter tilbagetoget fra Genevads bro, ligget med sine dragoner i forpost i Karup og Båstad, indtil han fik ordre til at støde til hæren inde i Skåne, hvor den lå og ventede på at tage imod svenskerne. Men hjemmefra lød der bare dårlige tidender: pengemangel, mangel på mad og klæder, værre blev det da der også meldtes om Carl Gustavs fremgang i Jylland. Men Fyn måtte sikres, og Frederik III ilede hjem til København, for straks at tage videre til Fyn. Imidlertid brød hæren op fra lejren foran Halmstad, hvor den havde stået siden 3. oktober, så 20. oktober drog den over Knærød og Markerød tilbage til Skåne. Fra den stund af var krigen stilnet af for østhærens vedkommende. Folkene i Halland og Skåne, i Småland og Blekinge var trætte og ønskede ro, hvorfor der her efter gammel skik sluttedes Bondefred! --

- Svend Povlsen var sikkert helt velfornøjet med sin stilling som fører for dragonerne, men han længtes efter at komme til at sidde bedre fast i sadlen ved hjælp af en kongelig udnævnelse, og ved hjælp af Holger Vind (gift med Ove Gjeddes datter) - Gundestrup, - lykkedes det da også. 28. december daterer Frederik III hans udnævnelse til dragonkaptajn. Men svenskerne havde stadig fremgang, og panikfreden i Roskilde betød at alt var tabt, Svend Gønge drog til Sjælland med sine dragoner. De fik lov at søge tjeneste her i landet, kompagniet blev opløst, og Svend Gønge får forsikring om, at i det øjeblik der gives en lejlighed, vil man benytte sig af hans tjeneste.

- Allerede 27. nov. 1657, blev Kaj Lykke beordret til at stille med sit regiment, det såkaldte "Kongens Livregiment" i Vordingborg og i Præstø, for at afværge den største fare. Ordren må dog gentages 4. dec. før den bliver efterkommet. Kaj Lykke, der nu endelig har efterkommet ordren, og er nået frem til sin post, får 15. dec. befaling til at skulle stille ordonansryttere både i Køge bro, København og Ringsted, så der hurtigt kunne bringes bud frem og tilbage mellem de forskellige poster. Men allerede 1. februar 1658 blev han kaldt til København med hele sit regiment med undtagelse af en officer, der med 50 dragoner skulle holde forvagt i Vordingborg, og stadig sørge for forbindelsen med København, via ordonansryttere.

- Svenskens fart gennem Sydsjælland havde været kortvarig, men Bårse Herreds Tingbog fra 1657-60 bærer dog vidne om, at "Overløbet" havde været længe nok til at sætte sørgelige spor efter sig. De byer, hvorigennem fjendens vej faldt, var fuldstændigt udplyndrede. Det blev der vidnet om på tinge, både i Skovhuse, Egesborg, Rødstofte og Lækkennde byer, samt i en del af Udby, Allerslev og Skibbinge sogne, en ganske ribbet for alle værdier, både heste og kreaturer, korn, dele af deres huse og bygninger, såvel som fødevarer og klæder.

I et brev, som Ridefogdens Håndskriver på Vordingborg Slot, Jørgen Nielsen, den 28. juli 1658 sender sin gode ven og forhenværende medtjener Ingvor Lavridsen i Kjøbenhavn, skriver han: "Hvad til stunden her sig er anlangende, da må du vide, at dine gode venner her mere endnu efter denne forrige tids tilstand lider vel, mens en ganske del af bønderne ere meget forarmede og af det svenske folk mesten deres bedste formue fratagen. Dog forhåbes, det skal endnu blive godt. Må du også vide, at din gode gamle ven Jacob Hansen i Bårse, Herredsfoged udi Bårse

Herred, er af fjenden ombragt og ved døden afgåen, og endnu ingen Herredsfoged igen forordnet eller indsat, så ikke vides, hvem samme bestilling igen bliver betroet". - Men Ingvor Lavridsen blev ikke Herredsfoged, hertil valgtes Lars Sørensen, forhen Ridefoged på Totterupholm, dog blev han ikke derfor glemt, thi efter krigen gør kongen ham til Ridefoged på Gisselfeld, der ved Kaj Lykkes fald var tildømt majestæten. Og 28. august 1670 skænker kongen ham for "tro tjeneste og lidt skade i sidste krig" et par vandmøller og et par gadehuse i Kongsted Borup, det bliver dog ændret til Hestetangs Mølle i Uggeløse sogn, med 19 td. 4^{1/2} skp. hartkorn, og skov til 30 svins olden.

- Svend Povl sen lå imidlertid i København med kone og børn, og ventede på sin afregning. Han ejede nu hverken hus eller hjem, thi stedet i Halland, som han havde måttet forlade kunne han aldrig tiere vente at se. Det ville være halsløs gerning for ham at komme der. Indtil 31. marts havde vel både han og stedsønnen fået udleveret den sædvanlige forplejning, ligesom også den fast løn blev skrevet dem til gode indtil da, men efter den tid ophørte begge dele. Først 21. juli kom opgørelsen for Svend Povlsens vedkommende. Det var de to General-Krigskommissærer Niels Krabbe og Otto Povisk, der havde affattet den og beregnet den for 11 måneder og 13 dages tjeneste, samt for holdet af 4 rideheste, for køreheste, vogne, 2 knegte, strøelsespenge, hvorefter hans tilgodehavende ville blive 582^{1/2} Rdl. Om hans tilgodehavende hvervepenge nævnes intet. Stedsønnens tilgodehavende regnes ud til at være 51 Rdl. 8b. Afregningen var endelig sluttet, og både Svend Povlsen og hans stedsøn havde deres bestemte fordring at gøre gældende hos både kongen og kronen, men det hjalp ikke stort da der ikke var penge i nogen af kasserne. så de måtte altså udvise tålmodighed, og vente til tiderne blev lidt bedre. I denne ventetid glemte Svend Povlsen dog ikke, at kongen ved Righofmesteren havde ladet ham tilsige sin nåde med løfte og forsikring om, at majestæten ville mindes hans gjorte tjeneste og sørge for hans fremtid, når lejlighed gaves, eller der var noget, Svend Povlsen ansøgte om, og han begyndte derfor at se sig om efter en ejendom, hvor han kunne bo med sin familie. Hans hu stod til Esrom Mølle med fiskerettigheder, men det skulle ikke gå sådan. Carl Gustav havde fortrudt fredsaftalen i Roskilde, og Dragonkaptajnen blev atter hvirvlet ind i krigens tummel, og al tanke om at finde et fast hjemsted for sin familie, skrinlagdes.

- "Som folk sade i kirken midt under gudstjenesten søndagen den 8. august, nåede det første dumpe rygte om fredsbryderens nye overfald til Kjøbenhavn, og at rygten talte sandhed, fik byen snart at føle."

- Alle borgere, og adelige, deltog nu i at udbedre fæstningsværkerne. Men der trængtes til soldater. Allerede den 9. august havde Otto Povisk fået ordre til at lade gjøngerne, der lå på Frederiksborg Slot, hurtigst komme ind til Kjøbenhavn, han kunne i deres sted lægge så mange bøndersoldater ind på slottet, som han fandt fornøden. Den 11. blev gjøngerne, der hidindtil havde fået deres underhold på Kristianshavn, drage ind i selve hovedstaden, medens andre soldater kom i deres sted. Om fordelingen af Svend Povlsens gamle soldater, der hurtigt vare mødte frem, så snart de havde fået kundskab om fredsbuddet, fik feltmarschal Hans Schak den 27. august 1658 kongeligt brev: -- om at dele styrken i 3 dele, - en til dig selv, - en part til vor elskelige Ulrich Christian (Gyldenløve) - og den sidste part til oberst Friederich von Ahlefeldt. -

Kongen fik den ide at landbefolkningen skulle opmuntres og opildnes til at kæmpe mod svenskerne. Og en mand til det hverv, var så afgjort Svend Gønge. Ved sin rådsnilde og kække

optræden ovre i Skåne og Halland, land havde han tildraget sig almindelig opmærksomhed, han forstod at klare for sig i en snæver vending, og han var tillige begavet med en særegen dygtighed til at rive borger og bonde med sig, når det gjaldt om at værgе hjemstavn og fædreland. - Når man derfor forgæves, søger efter kaptajnen, hvor der er tale om fordelingen af hans gamle dragoner under de forskellige nye førere, da er grunden dertil den, at han allerede den 22. august var skikket ud i det nævnte kongens ærinde med et opråb til Sjællands almue. Svend Povlsen red ikke alene, en norsk skipper Niels Berg, fulgte med. Det kan vel også tænkes, at flere af hans gamle soldater har fulgt ham, der har vel vinket mere eventyr på vejene, end ved at blive spærret inde bag byens volde på ubestemt tid. - Der vides ikke, hvor mange der fulgte med, men toget gik ned til Sydsjælland. Og her, i de store, tavse skove, gennemfurede af dybe, med krat og tjørn klædte dalkløfter og skærmede af den tætte underskov af hassel, slåen og sammenfiltrede slyngplanter, samlede han sig snart et "Parti" eller "Selskab", som det kaldtes, af forvovne krabater, der hurtigt vandr sig det gamle kendte snaphanenavn. Det var i egnen omkring Præstø og mod nord herfor, langs Præstø bugt, hen til Bækkeskov og Vindbyholt, at han oftest færdedes og havde tilhold." Kløfter og skove gave her et godt skjul, og det var noget, der var nødvendigt, thi de vidste godt, både han og hans folk, at bleve de nappede af fjenden, da gjaldt det livet. De, der sluttede sig til hans parti, måtte derfor hovedsagelig blive sådanne folk, som ikke længere havde noget at tabe, løse karle, der ikke satte deres liv højt i pris, men for hvem det kun gjaldt om en fri og ubunden tilværelse, under hvilken der kunne øves alle hånde lystige eventyrbedrifter, eller det var mænd, der allerede havde et stort regnskab at skulle have opgjort med fjenden. Drevne af den ene eller den anden af de nævnte grunde kom i det mindste følgende, mænd til kaptajnen: Peder Kristoffersen, Smidstrup. Anders Bødker, Rejnstrup, under Gunderslevholm. Anders Lavrsen, med begge sine sønner, Morten og Povl, fra en gård i Snesere. Rasmus Hugger fra Elmue og Anna Madsdatter fra Dyrlov, kom sammen i ægteskab, og fik en gård i Grumløse straks efter brødkrigen ud, og allerede ved fjendens første indfald i landet, blev gården så medtaget, at Rasmus flygter derfra og slutter sig til Svend Gønge. Den unge kone tager rundt til forskellige venner på egnen, og får af og til et glimt af sin mand. Efter krigen flyttede de til Skibbinge. I sommeren 1685 møder vi Anna som enke, på Bårse Herredsting, hun vidner for at vinde sønnen Johan fri for vornedskab, eller i det mindste fri for de tre mægtige fruer, den stolte fru Anna Lindenov til Bækkeskov, den onde fru Mette Sofie Urne til Lindersvold og den "ædle og velfornemme, dydelskende Matrone Magdalene, salig Jokum Ernstes, til Strandegård". Hvis sønnen kunne blive tildømt sin fødestavnsret under Prinsens gods i Dyrlov, var der sikret ham en mildere fremtid. (Anna nævnes i bogen om Dorete Urne.) Den sidste og nok tillige den gæveste blandt de af Svend Povlsens mænd, der kendes, og som skulle nævnes her, var Lavrids Hemmingsen, fra Sjolte. Efter en strid med præsten fra Everdrup, kom Lavrids til at bo i Sjolte, han meldte sig straks til tjeneste hos kaptajnen, da fjenden rykkede ind på egnen. - Sagnet, der ved så meget at fortælle om Svend Povlsens mod og snildhed, og som lader ham drage omkring under allehånde forklædninger, snart som kræmmer eller degn, snart igen som tiggerkælling, alt for at udspjæde fjenden, fortæller også hvordan han den ene gang efter den anden lokker svenskerne i baghold, - og - slipper godt fra det! - Det var nu ikke altid at det gik godt, det skete at svenskerne fik fingre i nogle fra den lille flok, det ses bl.a. af et brev som sognepæsten i Vordingborg, Kristen Nielsen Spend, den 20. november 1660 indsender til kongen, hvori han beder om at de tre snaphaner der står på stejle uden for byen må nedtages og få en kristen begravelse, og det bekræftes i en svarskrivelse fra kongen til Ulrik Frederik Gyldenløve.